

Kentsel Yıkımın Bosna ve Filistin Örnekleri Üzerinden Kentkırım Kapsamında Değerlendirilmesi

The Evaluation of Urbicide Within The Context of Urban Destruction via Bosnia and Palestine Cases

Fırat Harun YILMAZ*
Ali ŞAHİN**

ÖZ

Kentler insanlığın gelişim sürecinin temel tanığıdır. Kentler ayrıca gelişim sürecinin beraberinde getirdiği savaş ve çatışmaların da temel mekânıdır. Siyasi, toplumsal ve teknolojik alanda yaşanan değişimler çatışmalarda yeni kentsel militarizm, düşük yoğunluklu çatışma, dördüncü nesil savaş olarak nitelendirilen şiddet formlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 20. Yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan kentkırım bu şiddet formlarından biridir. Kenti oluşturan temel değerlere fiziki yapı üzerinden doğrudan yapılan saldırılar kentkırımdır. Kentin bizzatı hedef olması; yapı çevrede gerçekleşen yıkımların sistematik ve planlı olması; yıkım sonrası yeniden yapılanma süreci ile kentsel yaşamın kontrol altına alınması kavramı çatışmaların meydana getirdiği ikincil zararlardan ayırmaktadır. Çalışmada öncelikle kentkırım kavramının mevcut teorik çerçevesi ve kavrama ilişkin yaklaşımlar ortaya konulmaktadır. Ardından Bosna ve Filistin’de yapılan kentsel yıkımlar kentkırım kapsamında ele alınarak yıkımın sonuçları değerlendirilmektedir. Bu bağlamda sosyal, tarihsel hafızanın yok olması başta olmak üzere insanların kentsel çevre ile olan medeni ilişkilerine yönelik tahribat ve kentkırımın kültür mirasına olan etkileri ele alınmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Bosna, Filistin, Kentsel Yıkım, Kentkırım,

ABSTRACT

Urban areas are the basic witnesses of development process of humanity. As well as, urban areas are the fundamental places of wars and conflicts derived from this progress. Political, social and technological changes bring about the new forms of violence named as new urban militarism, fourth generation war, low-intensity conflict. Urbicide which appeared at the last quarter of 20th century is one of this form of violence. Urbicide is attacking urban values via built environment. Urbicide differs from the collateral damage with following characteristics; urban area in itself is the target, destruction of built environment is systematic and deliberate; urban life is get under control with reconstruction after destruction process. In this study initially theoretical concept and certain approaches of urbicide are addressed. Afterwards the urban destructions in Bosnia and Palestine and consequences of destructions are evaluated within the concept of urbicide. In this context -destructions of social-historical memory being in the first place- devastation of people's certain relations towards urban environment and the effects of urbicide upon cultural heritage are discussed.

KEYWORDS

Bosnia, Palestine, Urban Destruction, Urbicide

GİRİŞ

Kentler tarih boyunca medeniyetlerin ortaya çıkışına, gelişmesine ve hatta yok oluş süreçlerine tanıklık etmiş mekânlardır. Kentler savaşların, çatışmaların da mekânı olduğu gibi bu süreçlerin doğrudan veya dolaylı etkilerine de maruz kalmıştır. Yaklaşık 8000 yıllık tarihi boyunca yıkımlara tanıklık etmiş kentler zaman içerisinde savaşların temel zemini ve hedefi haline gelmiştir (Graham, 2004: 166). Kentin temel unsurları olarak fiziksel yapı, kentsel altyapı ve kentte yaşayanlar savaş ve çatışmaların beraberinde getirdiği yıkımın temel hedefi olmaktadır (Misselwitz ve Weizman, 2003: 5).

Kentsel mekân sosyolojiden mimariye birçok farklı disiplinin ortak konusudur. Ancak tüm disiplinlerin ötesinde kent içerisinde yaşayanların ve insanlığın temel konusudur (Bumin, 2013: 13). Sadece basit bir dekor değil insanlığın varoluşunu bütünleyici bir parça olarak kent içerisindeki fiziki, sosyal yapı ve insanların birlikte yaşamasının ifadesidir (Zaprianov, 2012: 2). Bu durum kenti hedef alan yıkımlara ilişkin yeni yaklaşımların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Kentsel yıkımın, savaşların kent üzerindeki etkisini konu alan araştırmalar kentsel ve sosyal meseleler ile doğrudan bağlantılı değildir. Araştırmalar genellikle jeopolitik, askeri ve ekonomik meselelere odaklanmaktadır (Abujidi, 2014: 3). Belirtilen meselelere ek olarak kentlerin zaman içerisinde birincil hedef haline gelmesi (Karasu, 2008a: 107) kentsel yıkım açısından yeni yaklaşım türlerine olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Bu süreçte savaşın ulus devlet boyutundan kentsel mekâna geçişi ile birlikte yeni kentsel yıkım formları ortaya çıkmıştır. Açık alanda gerçekleşen savaş ve çatışmaların yerini 20. yüzyılın sonlarından itibaren yeni kentsel savaş modelleri almıştır. Bizatihi kentin hedef alınarak yapıyı çevrenin (built environment) kasıtlı, yaygın bir şiddet aracılığı ile yıkımı yeni bir yaklaşım olarak “kentkırım” kavramının ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır (Coward, 2009: 35).

1.KENTKIRIM KAVRAMI

Savaşın beraberinde getirdiği yıkımların ve askeri stratejilerin sonucu olarak tahribatın yanında kentlerin temel hedef olması kentkırım kavramı ile ifade edilmektedir. Kentkırım (urbicide) kavramı urban ve cide kelimelerinde oluşmaktadır. Latince manası ile –cide bir nesneyi öldürmeyi ifade etmektedir. (Coward, 2002). Kent (urban) kavramının kökenini Latince kentte var olan, karakteristik itibarıyla kente ait olan anlamına gelen “*Urbanus*”tan almaktadır (Coward, 2009). Kenti katletmek manasına gelen kentkırım kavramı Sırp ve Hırvat dillerinde *Urbicid* olarak kullanılmış ve İngilizceye *Urbicide* olarak geçmiştir (Coward, 2008: 165). Kavrama ilişkin geniş bir çerçeve oluşturulması kentsel yıkım kapsamında kentin, kentselliğin tanımlanması ile mümkün olmaktadır.

Kentkırım son 30 yıllık süreçte ortaya çıkmış tanım ve özellik açısından kentsel yıkımları tam manası ile açıklayacak şekilde gelişmemiş bir kavramdır. Tanımlama yaparken kentsel mekânda neyin yıkıma uğradığı ve sonuç olarak neyin ortaya çıktığını ifade etmek kavramı etnik temizlik, ikincil zarar (collateral damage) ve askeri gereklilik gibi şiddet formlarından ayırmayı kolaylaştıracaktır (Abujidi: 2014: 35).

Kent (urban) kavramı nüfusun belirli noktalarda yoğunlaştığı, sosyal hayatın karmaşık yapıda olduğu büyük yerleşim yerlerini ifade etmektedir (Keleş, 2012: 31). Kent coğrafi bir mekân olmasının yanı sıra sosyal, ekonomik ve kültürel bir olgudur. Max Weber kenti medeniyet ile ilişkilendirmekte; kırsalı ise düzensizlik, kaos ve şiddet ile eş tutmaktadır. Weber'e göre kent heterojenliğin, çok kültürlülüğün ve batılı olmanın ifadesi iken kır etnisitenin barbarlığın, kabileciliğin ve şiddetin ifadesidir (Herscher, 2007). Tonnies kenti etnisite ve kültür açısından farklılaşmanın olmadığı cemaatten (gemeinschaft) sosyo-ekonomik, kültürel açıdan farklı bireylerin bir arada yaşadığı heterojen toplum tipi olan cemiyete (gesellschaft) geçiş süreci ile açıklamaktadır (Yörük, 2006: 43). İlk toplum tipi modern öncesi sosyal düzenin, ikincisi ise modern, kapitalist sosyal düzenin ifadesidir (Coward, 2002: 34). Kentkırım bu bağlamda karmaşık toplumsal ilişkileri barındıran kente yabancı bir kavram olan şiddetin uygulanmasıdır. Uygur insanlığı temsil eden, medeniyetlerin hafızası konumundaki kentleri Bogdanovic (1995: 47) antropojenik hafıza deposu olarak nitelendirmektedir. Kentkırım fiziki yapının yıkımı aracılığı ile hafızanın yok edilmesi; insanların kendileri ve çevreleri ile olan medeni ilişkilerin ortadan kaldırılmasıdır.

Batı toplumlarının yüzyıllardır medeniyet ile eş gördüğü kentler kültürel kozmopolitliği, medeni değerleri ifade etmektedir (Goonewardena ve Kipfer, 2007). Bu açıdan kentkırım kente ilişkin değerleri yok etmek üzere gerçekleştirilen, yapıyı çevreye yönelik saldırıların problematiğini temsil etmektedir. Kenti oluşturan bütün değerler fiziksel yapı üzerinden ortadan kaldırılmak istenmektedir. Kentkırım kapsamındaki yıkımlarda kentsel altyapının yanı sıra kent deneyimi de hedef olmaktadır (Coward, 2007: 13). Savaşlar esnasında yerinden edilen bireylerin yaşam alanlarının yıkımı -kentkırım- kentsel yaşamı besleyen değerlerin yok

edilmesidir (Coward, 2002: 39). Kentkırım ayrıca farklılıkların ve salt kentin değil; bir toplumsallık biçimi olarak kentselliğin de imhasını içermektedir (Batuman, 2002: 22; Coward, 2009: 36).

Fiziksel yapının yıkımı ilk sınıflandırmada iki farklı şekilde gerçekleşmektedir. İlk türde belirli bir grubu psikolojik olarak yıpratmak amacıyla sembolik yapılar yıkılmaktadır. Diğer yıkım türü ise belirli bir grubu imha etmeyi amaçlayan; geniş kapsamlı bir planın parçası olarak ikincil zarar süsü verilmiş saldırılardır (Coward, 2002: 35). Bir diğer sınıflandırmada Coward (2006: 159) kentsel yıkımın üç farklı şekilde olduğunu ifade etmektedir. Bunlar; askeri gereklilik-ikincil zararlar sonucu kentsel yıkım, kültürel mirasın ortadan kaldırılmasına yönelik kentsel yıkım ve yeni bir kavram olarak kentkırımdır. Askeri gereklilik olarak kentsel yıkım savaş ve çatışma esnasında kentsel yapının istenmeden tahribe uğramasıdır. Yine benzer biçimde ikincil zarar (collateral damage) ise askeri eylemlerin kazara veya kasıtlı olmadan meydana getirdiği sonuçlardır (Abujidi, 2014: 17). Örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında yüzlerce kentsel yapı yıkılmıştır. Ancak yıkımın hedefi bizatihi kentler değildir. Yıkımlar savaşın ortaya çıkardığı vahşetin sonucudur. Burada meydana gelen yıkım ikincil zarardır (Karasu, 2008b: 54). Savaş sırasında yaşanan yıkım ile kentkırım sonuç olarak aynı etkiyi yaratmaktadır. Ancak iki kavram arasında uygulayıcıların niyet farklılığı söz konusudur (Karasu, 2008a: 102). Bu süreçte doğrudan kente yönelik eylemler ırkçı, barbar ve vandal bir özellik taşımaktadır (Keser, 2012: 279). Askeri gereklilik kavramının kapsamı çok geniştir. Bu nedenle kentkırım eylemleri askeri gereklilik olarak meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Kültürel mirasın yıkılmasına yönelik kentsel yıkım ise kentkırımın tek bir boyutunu oluşturmaktadır. Kültürel yıkım kentsel dini, kültürel ve sosyal değere sahip sembolik yapıların hedeflenerek heterojenliğin ortadan kaldırılmasıdır. Kültürel mirası ortadan kaldırmakla belirli bir bölgede ayrılaşmış, homojen yapılar yaratmak hedeflenmektedir (Coward, 2008: 159-160).

20. Yüzyıl sonundan günümüze kadar gerçekleşen kentsel yıkımları askeri gereklilik ve ikincil zarar ile açıklamak yetersiz bir yaklaşım olacaktır. Bu süreci sadece kültürel mirasın yıkımı ile nitelendirmek de mümkün değildir. Nitekim kentsel dokunun ortadan kaldırılması sürecinde gündelik yaşamın parçası olup sembolik bir önemi olmayan yapıların yıkımı da söz konusudur (Kalsoum, 2015: 6; Bevan, 2006: 121).

Kentsel jeopolitiği şekillendirebilme açısından kullanışlı bir kavram olan kentkırım (Ramadan, 2009: 156) kimi zaman araç olarak karşımıza çıkarken kimi zaman yapılan eylemlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Abujidi, 2014: 42). Günümüzde kentkırım küresel strateji haline gelirken mimarlar, şehir plancıları, politikacılar etik ikilemler ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunu aşmanın yolu kavramsal belirsizlikleri ortadan kaldırmaktır. Bu noktada siyaset, coğrafya, sosyoloji, antropoloji, tarih, hukuk, uluslararası ilişkiler, mimarlık ve planlama disiplinlerinin birlikte çalışması zorunludur (Campbell vd., 2007, Graham, 2004b; Coward, 2007: 10).

Mevcut literatür yıkımın kendine özgü biçimlerini ve kentin saldırıların temel hedefi olmasını inceleyerek yeni bir politik şiddet formunu oluşturmaya çalışmaktadır (Coward, 2007: 3). Ancak kentkırım yaklaşımlarının doğrudan veya dolaylı yorumlamalarında neyin tam olarak yok olduğu üzerine farklı görüşler mevcuttur (Watson, 2013: 321). Kentkırımın tek bir tanımının bulunmaması kavramın gelişim sürecinde farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

2.KENTKIRIM KAVRAMINA İLİŞKİN FARKLI YAKLAŞIMLAR

Politik ve sosyal süreçler ile şekillenen, kimliklerin ortak ifadesi olan kentselliğe yönelik saldırıları ifade eden kentkırım (Abujidi, 2014: 39) üç farklı yaklaşım içerisinde değerlendirilmektedir. Bunlar;

- 1) Kente Karşı Şiddet Olarak Kentkırım (Berman, 1987, 1996)
- 2) Ötekileştirme politikası olarak kentkırım (Coward, 2006, 2007, 2008, 2009)
- 3) Terörle Mücadele (*War on Terror*) olarak kentkırım (Graham, 2002, 2004a, 2004b, 2005, 2011a, 2001b)

Yukarıda belirtilen yaklaşımlar analiz nesnesi olarak kenti kabul etmekte; kentkırımın kendine özgü farklı bir kavram olduğunu kelime anlamının dışına çıkararak açıklamaya çalışmaktadır (Coward, 2007: 3). Üç yaklaşımın ortak noktası kentsel yıkımdır.

2.1.Kente Karşı Şiddet Olarak Kentkırım

Barış zamanlarında modernleşme adı altında, kentsel gelişme amaçlı yapılan yıkımlar bu yaklaşıma göre kentkırımdır. Bu modelde kentin savaş sonrası yenilenme süreçlerine benzer şekilde kentsel çevrenin yeniden yapılandırılması söz konusudur. Bu yaklaşım ilk kez Marshall Berman (1996) tarafından, "*Falling Towers City Life After Urbicide*" (Yıkılan Kuleler Kentkırım Sonrası Kent) yazısında dile getirilmiştir. Berman 18 yy. da Paris'in modernleşme adında dönüştürülmesi süreçlerinde kentkırım yaşandığını; Haussman'ın bu süreçte yıkıma uğratan sanatçı (*artiste demolisseur*) olduğunu ifade etmektedir (Berman, 1996: 180-181). İnsanların kentte yaşadığı süre boyunca kentkırımın etkilerini hissedeceklerini belirten Berman, New York'ta binlerce insanın zorunlu yer değiştirmesine neden olan yıkımı kentin katli olarak nitelendirmektedir. Buna göre eski

evlerin ve blokların birer birer yıkıldığı süreç kentin hafızasının ve kentsel mirasın yok edilmesidir (Berman, 1996: 175). New York South Bronx'ta 1970'li yıllarda yaklaşık 300.000 insan yerlerinden edilmiştir. Burada kentin fiziki yapı üzerinden öldürülmesi süreci kentkırımdır. (Berman, 1987: 1-3).

Binaların yıkılması kentsel kimliği oluşturan öğelerin yok edilmesi anlamına gelmektedir (Coward, 2007: 4). Kimliklerin birbiri ile uyum içerisinde yaşaması anlamına gelen kent kumaşı kentkırım aracılığı ile tahrip edilmektedir. Berman'a göre kentkırım yapıları fiziksel çevrenin yıkımına ek olarak sosyal yaşamın bertaraf edilmesidir (Abujidi, 2014: 28).

Kentkırımı kente karşı şiddet olarak nitelendiren bir diğer düşünür Ada Louise Huxtable olmuştur. Huxtable 1966 yılında Dünya Ticaret Merkezi'nin inşasına Haussman benzeri yenileme projesi olduğu gerekçesi ile karşı çıkmıştır. Bu dönemde kentkırım popüler söylemde kendine yer bulmuştur. Huxtable 1960'lardaki yazılarında kentkırımı düşük gelirli grupların yaşam alanlarını yok ederek, geleneksel kent dokusunu ortadan kaldırarak yapılan yeni planlama projeleri olarak nitelendirmektedir (Campbell vd., 2007, Coward, 2007: 4). Benzer görüşlere göre sağlıklı ve plansız kentleşmenin yanlış politikaların sonucu olarak ortaya çıkması, kentsel yenilenme süreçleri adı altında kentlerin modern gecekondulara dönüşmesi kentkırım kapsamında değerlendirilmelidir (Keser, 2012: 278). Karasu (2008: 55) sağlıklı ve plansız kentleşme ile mekânın yağmalanmasından ziyade; kentsel kimliğin, kültürel birliktelik ve çeşitliliğin, kente ait değerlerin fiziki yapı üzerinden imhasının kentkırım olarak nitelendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu noktada kentsel yaşam kalitesinin azalması kentkırım veya kente karşı şiddet olarak değil kente karşı suç olarak değerlendirilmelidir.

Kente karşı şiddet olarak kentkırım yaklaşımında kentin dinamik içyapısı hedeflenmesi; modernleşme süreçlerinde kentin bünyesinde köklü değişikliklerin gerçekleştirilmesi söz konusudur. Bu düşünce modelinde kent idealine ilişkin neyin ortadan kaldırıldığı tam olarak açıklanmadığı için yaklaşım yetersiz kalmaktadır (Coward, 2007: 5).

2.2. Ötekileştirme Politikası Olarak Kentkırım

Kendine özgü yaşam biçimlerini ifade eden heterojenlik kentsel nüfus yoğunluğu sayesinde farklı inanç ve geleneklerin sürekli etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır (Coward, 2002: 34). Ötekileştirme politikası olarak kentkırımda kentsel heterojenlik hedeflenerek homojen yapılar oluşturma temel amaçtır. Birlikte yaşama arzusunun, kentsel hafızanın, ideal kent düşüncesinin ortadan kaldırılması için yapıları çevrenin yıkılmasına ek olarak bireylerin tarihsel, sosyal, toplumsal kimliklerinin imhası bu bağlamda kentkırımdır.

Kent bünyesindeki binalar çoğulculuğun ve farklılıkların ifadesidir. Geçmişte yaşanan kentsel tecrübeleri ve yaşam tarzlarını hatırlatıcı konumda olan binaların yıkımı gündelik yaşamın temel unsurlarını imha ederek homojenliğe ulaşma hedefinin parçasıdır (Coward, 2007: 8-9). Bu yaklaşımda kentkırım uygulamaları militarist saldırıların kazara gerçekleşen sonuçlarından; savaşın meydana getirdiği ikincil zarardan farklı olarak, birincil sebeplerle yapıları çevrenin ortadan kaldırılarak homojen topluluklar yaratma söz konusudur (Coward, 2009: 38).

Kentsel yaşamın temel özelliği olan çoğulculuk ve karmaşıklığı hedef alan kentkırım fiziki yapıyı imha ederek ekonomik, sosyal, politik ayrımlaşmayı ve homojenliği doğurmaktadır (Watson, 2013: 310). İmha sürecinde temel hedef farklılıkların, çoğulculuğun ve kültürel çeşitliliğin oluşturduğu sosyal yapıdır (Coward, 2009: 61-62). Bu kentkırım yaklaşımında yapıları çevre sistemli bir ötekileştirme politikasının parçası olarak yıkılmaktadır. Yıkım sadece savaş ve çatışma ile ilişkili değildir. Barış zamanlarında dahi homojenleştirme uygulamaları gerçekleşmektedir. Ötekileştirme politikasında farklı etnik, dini grupları zorunlu göçe tabi tutma; bu grupların geri dönüşlerini engelleme; yıkım sonrası kentte anıt vb. sembolik yapılar inşa ederek farklılıkları ortadan kaldırmak söz konusudur. Bu süreçte kent homojen kapalı bölgeler oluşturmak amacıyla kasıtlı yıkıma uğramaktadır. Özünde kentsel yaşam kalitesini ve kentselliği hedef alan saldırılar sadece kentin merkezi bölgeleri ile sınırlı kalmamaktadır. Örneğin Bosna Savaşı sırasında kentlerin etrafındaki kasabalar, köyler de ötekileştirme politikasının kurbanları olmuştur (Coward, 2007: 9-12).

Kentin kurucu unsurlarından biri olan fiziki yapının hedeflenerek politik olarak ötekileştirmenin yanı sıra barış zamanlarında sistematik olarak binaların yıkımı aracılığıyla homojen toplumlar yaratma çabasını kente karşı şiddet ile ilişkilendirmek mümkündür. Etnik, dini; sosyal, kültürel açıdan homojen yapıların hedeflendiği bu kentkırım yaklaşımı kavramın tek bir boyutunu oluşturmaktadır.

2.3. Terörle Mücadele Olarak Kentkırım

Teröre karşı savaş (War on Terror) 11 Eylül 2001'de gerçekleşen terör saldırıları sonrası ABD tarafından gündeme getirilen bir kavramdır. Saldırıların öncesinde teröre karşı savaş düşüncesi farklı politik şiddet biçimlerini nitelendirmek için kullanılmıştır. Belirtilen politik şiddet biçimlerinden biri kentkırımdır. Stephen Graham çalışmalarında (2004a, 2004b, 2002, 2011) kentkırımı teröre karşı savaşın bir parçası olarak

değerlendirmektedir. Bu yaklaşımda kentler gücü elinde bulunduranlar tarafından yapılandırılması gereken yerler olarak algılanmaktadır. Kentleri yeniden düzenlemenin aracı ise savaş veya zorunlu kentsel planlamadır. Bu düşünceye göre kentkırım savaşın, silahlı çatışmaların ve terörle mücadele süreçlerinin doğal ürünüdür (Abujidi, 2014: 32).

Kentkırım kentin sistematik ve yaygın şiddet aracılığı ile yıkımına ek olarak yeniden inşa ve kontrol süreçlerini içermektedir. Kentkırım sürecinde öncelikle kentsel doku binalar ve sembolik yapıların imhası yoluyla ortadan kaldırılmaktadır. Sonraki süreçte zorunlu kentsel planlama ile yeniden inşa süreçlerine odaklanılması söz konusudur. Son olarak teknolojinin kente entegrasyonu sağlanarak kentin üzerinde baskı ve kontrol uygulanmaktadır. Ötekileştirme politikasına göre daha geniş kapsamlı bir yaklaşım olan teröre karşı savaş konseptinde kentsel mekânın zorunlu olarak düzenlenmesi ve kontrol edilebilecek şekilde güvenli hale getirilmesi söz konusudur (Coward, 2007).

Teröre karşı savaş olarak kentkırımın en belirgin örneği İsrail'in Filistin'de gerçekleştirdiği politikalarıdır. Kentsel militarizmin küresel laboratuvarı olarak nitelendirilen (Graham, 2011: 252) Filistin'de yıkımlar gündelik hayatın bir parçası olmuştur. Kentsel altyapıyı sistematik bir program çerçevesinde yeniden yapılandıran İsrail, yıkımları teröre karşı savaş adı altında gerçekleştirmektedir. Jenin gibi direniş sembolü olan bölgelerin imhası, terör yuvası olmakla suçlanan kentlerin yıkılması ve pasifize edilmesi; Arap kentlerinin ötekileştirilmesi, kentlerde buldozer aracılığıyla gerçekleştirilen yıkımlar, yüksek teknolojiye gözetleme sistemleri ile yapılan kontrol kentkırım politikasının unsurlarıdır (Graham, 2005: 2). Teröre karşı savaşta Nablus, Batale, Batı Şeria'da yapılan yıkımlardan hareketle yeniden yapılanma ile mekânsal kontrolün söz konusu olduğunu ifade etmek mümkündür (Weizman, 2007: 218). İsrail'in "yeşil hat" aracılığı ile ölü bölgeler yaratması, bilinçli gerçekleşen yıkımlar ve yapılanları terör söylemi aracılığı ile meşru kılmaya çalışılması kentkırımın varlığını ispatlamaktadır (Graham, 2011a: 258). Filistin'de gerçekleşen post-modern etnik temizlik (Graham, 2002: 648) kentlerin sistematik biçimde imhasını ve direniş durumlarına karşı hazırlanan mekânsal kontrol mekanizmalarını içermektedir (Abujidi, 2014: 33).

Kentkırım kavramını sadece terörle mücadele kapsamında değerlendirmek bizatihi kentin, kentselliğin hedef alındığı imha süreçlerini; kentsel hafızayı yok etmeyi amaçlayan yıkımları açıklamakta yetersiz kalacaktır. Bu nedenle yukarıda belirtilen yaklaşımların analizinin yapılması, kentkırımın diğer kırım (-cide) biçimleri olan ilişkisinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

3. GELİŞEN BİR KONSEPT OLARAK KENTKIRIM; TARTIŞMALAR

Kentkırım ile neyin tam olarak ortadan kaldırıldığı farklı disiplinler arasında tartışma konusudur. Kavramı kente karşı şiddet, politik olarak ötekileştirme ve teröre karşı şiddet yaklaşımları içerisinde inceleyenlerin odak noktası yıkım ve kentsel yaşamın militarizasyonudur (Goonewardena ve Kipfer, 2006: 23).

Kentkırımında kentsel mekânın heterojen yapıları ortadan kaldıracak şekilde yeniden yapılandırılması, ortak yaşam alanlarının; kentsel dokunun tahribi, kent kimliğinin yok edilmesi yıkımlar aracılığı ile gerçekleşmektedir. Benzer bir yaklaşıma göre kavram kentte yaşayanların kente ilişkin hafızasını ortadan kaldırmak amacıyla cami, kilise gibi dini yapılara; anıtsal değeri olan yapılara, kamu binalarına, ortak yaşam alanlarına yapılan saldırıları ifade etmektedir (Coward, 2009: 35). Fiziksel saldırıların nihai amaçlarından biri kentsel birlikteliklerin yok edilmesi ve homojen, karşıt mekânlar oluşturmaktadır. Bu durumun en belirgin örneği Bosna Savaşı sırasında Mostar Köprüsünün yıkılarak Müslüman Boşnaklar ile Hırvatların mekânsal ayrışmalarının sağlanması ve homojen bölgeler oluşturulmasıdır (Coward, 2009: 97-99).

Karasu (2008: 53) kavramın kentsel kimliğe, değerlere; kentte yaşayanların haklarına karşı dini, siyasi gerekçelerle gerçekleştirilen militarist saldırıları ifade ettiğini belirtmektedir. Kentkırım kentsel harmoniyi yok etmeye ek olarak toplumun kurucu unsurlarının fiziksel çevre üzerinden ortadan kaldırılmasıdır. Terörle mücadele yaklaşımında belirtildiği üzere yıkıma ek olarak yeniden yapılandırma ve kontrol süreçleri söz konusudur. Kontrol mekanizmaları ve yıkımın etkilerini kentlerde gözlemlemek mümkündür. Kentkırım sonucunda kentte yaşayanların mekânsal algılamaları ve tecrübeleri dönüşüm geçirmektedir. Nitekim kentkırım eylemlerinin temel hedefi bu dönüşümü sağlayarak kentselliği katletmektir (Coward, 2009: 90, Abujidi, 2014: 60).

Kavramın tanımlanmasına yönelik tartışmalı şekilde doğrudan ve dolaylı olarak kentkırım ayrımı yapılmaktadır. Kentkırımın ilk türü aşırı (ekstrem) kentkırımdır. Tartışmalı olan bu yaklaşıma göre kentin ve kentselliğin toptan imha edilmesi kentkırım kapsamında değerlendirilmelidir. II. Dünya Savaşı sırasında Dresden kentinin yıkımı bu kentkırım türüne örnek olarak verilmektedir. Ancak kentin imhasını kentkırım kapsamına almak belirsizlik oluşturacak bir durumdur. Doğrudan kentkırımın ikinci türü belirli dini, etnik, kültürel öneme sahip yapıların kasıtlı olarak imhasıdır. Bu sınıflandırmaya karşı çıkanlar belirtilen saldırıları kültürel temizlik, etnik temizlik, soykırım veya kimlik-kırım (identicide) kapsamında değerlendirmektedir.

Doğrudan kentkırımın son türü ise politik bir yapı ve kimliklerin ifadesi olan kentsel çevrenin yıkımıdır. Dolaylı olarak kentkırım ise mekânın yıkımının ardından gerçekleşen yeniden inşa ve kontrol süreçleridir. Buna göre İsrail'in Filistin'de uyguladığı kontrollü yıkım ve inşa süreçleri bu yaklaşımın bir örneğidir (Abujidi, 2014: 40-41).

Kentkırım kavramına ilişkin bir diğer sorun kavramın soykırım ile var olan karşılıklı ilişkisidir. Shaw (2004) kentkırımı kente karşı şiddet olarak nitelendirmekte ve kavramın kendine özgü olmadığını ifade etmektedir. Bu düşünceye göre kentkırım soykırımın bir formudur. Kenti hedef almak soykırım bir parçası olarak kent içerisindi yaşayanları hedef almanın bir yoludur. Kentkırım soykırım sırasında gerçekleşen eylemlerin ikincil sonuçlarından biridir. Shaw'a göre (2004: 149) kavramı farklı kategoride değerlendirmek kentsel şiddet ve yıkım süreçlerinin; bu süreçlerin karşılıklı ilişkisinin incelenmesini zorlaştıracaktır. Coward (2009, 56-57) ise kent katli olarak nitelendirdiği kentkırımın soykırım ile ilişkili olduğunu fakat farklı kavramlar olduğunu ifade etmektedir.

Soykırım "Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"nde şu şekilde tanımlanmaktadır (United Nations, 1948);

Soykırım ulusal etnik, ırksal ve dinsel grubun bütünüünün veya bir bölümünün yok edilmesi niyetiyle girişilen şu hareketlerden biridir;

-Grubun üyelerine ciddi bedensel ya da zihinsel hasar verilmesi

-Grubun yaşam koşullarının bunun grubun bütünüüne ya da bir kısmına getireceği fiziksel yıkım hesaplanarak kasıtlı olarak bozulması

-Grup içerisinde doğumları engelleyecek yöntemlerin uygulanması

-Çocukların zorla bir gruptan alınıp diğer gruba verilmesi

Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsüne göre ise soykırım; bir milletin, etnik, dini bir grubun veya ırkın tamamını veya bir bölümünü yok etmek amaçlı yapılan davranışlardır. Bu davranışlar şu şekilde sıralanmaktadır

-Grup üyelerini öldürmek

-Grup üyelerine ciddi fiziki ve zihinsel zarar vermek

-Grup üyelerini tamamen veya kısmen fiziksel yok oluşa götürecek yaşam şartlarına maruz bırakmak

-Gruptaki doğumları kasıtlı olarak engellemek ve grubun çocuklarını zorunlu olarak başka gruba transfer etmek (Uluslararası Ceza Mahkemesi, 1998).

Tanımdan hareketle soykırımda temel hedef belirli bir gruptur. Nitekim -geno ve -urban ön ekleri hedef olan nesnenin farklılığını vurgulamaktadır. Soykırımın bu noktada kentkırım ile ilişkilendirilebilecek yönü soykırım sırasında belirli bir grubu yok oluşa götürecek fiziki şartların oluşturulmasıdır. Kentkırım tıpkı soykırım süreçlerinde olduğu gibi etnik, ırki, dini vb. meselelerden kaynaklı bir kin unsurunu ve bilinçli saldırıları içermektedir (Karasu, 2008: 54). Belirli bir şiddet yaratmak için bilinçli gerçekleştirilen eylemler; etnik, dini vb. gerekçelerle yapılan saldırılar açısından soykırım ve kentkırım benzerdir (Coward, 2007: 2-3).

Süreç olarak değerlendirildiğinde kentkırımın ilk aşaması planlamadır. Bu aşamada mekânın ve içerisinde yaşayan bireylerin ötekileştirilmesi söz konusudur. Sonraki aşama uygulama evresidir. Askeri operasyonları, kentsel yıkımı içermektedir (Abujidi, 2014: 41) Süreçler açısından kentkırım ile soykırım birbirine benzemesi söz konusudur. Ancak saldırılara hedef olan nesne, sonuç ve niyet açısından iki kavram birbirinden ayrılmaktadır (Coward, 2009: 44). Soykırımda etnik/ulusal bir grup temel hedef iken kentkırımda kentsellik/heterojenlik hedef alınmaktadır.

Kentkırım politik olarak yıkımın ayrı bir şiddet türü olarak kabul edilmesi için ortaya atılmıştır (Coward, 2007). Kavramı soykırımın altında incelemek kentkırımın sembolik yıkımlara, bir grubun imha edilmesi sürecinde ortaya çıkan ikincil zararlara indirgenmesi zorunluluğunu ortaya çıkaracaktır. Bu durumda kent birincil hedef olduğu saldırıları açıklamak mümkün olmayacaktır. Sonuç olarak yapı çevrenin yaygın, kasıtlı şiddet aracılığı ile hedef alındığı saldırıların ayrı biçimde incelenmesi zorunludur.

Kentsel yıkımın çeşitlerine ve diğer yıkım (-cide) biçimleri ile olan ilişkisine yönelik yaklaşımlar arasında farklılıklar söz konusudur. Ancak kentsel yaşamın bütün unsurlarını, fiziki yıkımın ötesinde daha geniş bir sosyal yapıyı hedef alan kasıtlı saldırılar; gündelik hayatın dayandığı unsurları yok etmeyi amaçlayan imha süreçlerini kentkırım olarak ifade etmek mümkündür (Hewitt, 2009: 340-343). Toplumunu gündelik yaşam desteğini ortadan kaldıran eylemlerin süreçlerini Hewitt (2009: 365-366) şu şekilde sıralamaktadır;

-Yerleşik sivilin çoğunluğunu oluşturduğu ölümler

-Kayıpların belirli sivil grupların arasında yaygın olması; kadınlar, çocuklar, yaşlılar, kent içerisinde olup savaşmayan bireyler

-Kentin iç dinamiklerine yapılan saldırıları; ağırlıklı olarak ortak yaşam alanlarının ve evlerin tahribi, evlerde ölümlü veya yaralamalı saldırılar

-Yıkım aracılığı ile aile, komşu vb. sosyal ağların ortadan kaldırılması

-Tahliyeler ile yerleşik nüfusun zorunlu olarak yerlerinden edilmesi ve göçe zorlanması

-Sivil yaşamı destekleyen unsurların imhası; mağazalar, okullar, hastaneler, eğlence yerleri, ibadethaneler vb. (belirtilen yapılar evlerden sonra en çok zarara uğrayan unsurlardır)

-Kentsel yerleşimlere ek olarak kimlik sembollerinin, kültürel ve tarihi öneme sahip yapıların kasıtlı imhası

-Politik güç dengelerini etkileyecek şekilde kentin savunmasızlığından faydalanılması; ayırım gözetmeksizin kentsel mirasın yıkımı

Yukarıda belirtilen kentkırım yaklaşımları temelde askeri taktikler, stratejiler ve hedeflere yoğunlaşmaktadır. Bunun yanı sıra yapı çevrenin yıkımın kentin fiziki yapısı ve kentli birey üzerinde etkileri söz konusudur. Kentkırım yaklaşımları arasında tartışma konusu olan farklılıkların yanı sıra üzerinde uzlaşılan temel noktalar mevcuttur. Bu nedenle kentkırımın farklı disiplinlerin ortak çalışması ile kavramsal çerçevesinin oluşturulması gerekmektedir. Farklılıklara rağmen tüm kentkırım söyleminin temel özelliklerini beş başlıkta toplamak mümkündür (Abujidi, 2014: 33-34);

-Yıkıma uğrayan alan insan yerleşimlerinin olduğu kentsel mekân; yapı çevredir

-Mekân üzerinde geniş, toplu ve yaygın bir şiddet uygulanması söz konusudur

-Kentsel mekân yıkıma uğratılmadan önce söylemler aracılığı ile ötekileştirilmektedir

-Yıkım sonrası mekânsal yapılandırma ve kontrol ile homojen yapılar oluşturma hedeflenmektedir

-Yıkım önceden planlanmış ve kasıtlıdır.

4.SAVAŞ, ÇATIŞMALAR VE KENT; TARİHSEL SÜREÇTE KENTKIRIM

Kent, savaş ve şiddet her daim karşılıklı ilişki içerisinde olmuş kavramlardır. Savaş ve kent tarih boyunca birbirini şekillendirmiş unsurlardır (Graham, 2004a: 165). Öyle ki kentler savaşları şekillendiren en önemli öğelerden birisidir. Tarihsel süreç içerisinde savaş sadece ulus bazında gerçekleşmemiş; kentlerin kontrolü devletler için büyük rol oynamıştır. Kısaca savaş ve sistematik politik şiddet kent ile sürekli ilişki içerisinde olmuştur (Graham, 2004b: 2). Savaşlar ve çatışmalar kentlerin ele geçirilmesi ve kontrolü üzerinden şekillenmiştir. Kimi durumda savaş kentlerin ortaya çıkışına neden olurken (garnizon kentler) kimi durumda ise çatışan tarafların temel hedefi kentler olmuştur (Mumford, 2007: 447-449, Shaw, 2004: 141).

Asya, Kuzey Afrika, Avrupa'da ve Latin Amerika'nın bir kısmında görülen askeri kentler, modern öncesi dönemler de dahi kentlerin savaşların temel hedefi olduğunu göstermektedir (Graham, 2004a: 165). Kentler asker, politik ve ekonomik gücü merkezileştirmesi; mekânsal ölçekte farklı grupları hiyerarşik bir yapıya sokabilmesi nedeniyle çatışmalar ve yayılmacı politikalar açısından her zaman önemli olmuştur. Zamanla toplumlar arasındaki yoğun iletişim ve kontrol kırdan kente geçmiştir (Goonewardena ve Kipfer, 2006: 25-26). Ekonomik, sosyal, dini ve politik gücün merkezi olan kentler ulus devletinin yükselişi ile birlikte kendi ordularını ve savunmalarını oluşturmayı bırakmıştır. Ancak bu süreçte kentlerin ekonomik ve politik gücü devam etmiştir (Graham, 2004a: 166, 2011b: 10).

Kent, savunma mantığı dolayısıyla sürekli çatışmalara maruz kalmıştır. Yeni kentsel savaş formlarının gelişmesi 19 yüzyılda başlamıştır. Kent dokusunu yeniden yapılandırmak, altyapıyı yönetmek, yerel halkın kültürel hassasiyetlerine odaklanmak gibi yeni yöntemler bu süreçte gelişmiştir. Kentsel savaşlara kılavuz olabilecek ilk olay 1847 yılında Fransız ordusunun Abdel Kader tarafından yönetilen Cezayir isyanlarını bastırması olmuştur (Graham, 2004a: 172). Kentsel dokunun kontrol edilmesi gerekliliğini vurgulayan Fransız General Thomas Robert Bugeaud direnişi bizatihi kent, kasaba ve köylere saldırarak kırmıştır. Bu durum sivil yaşamı destekleyen unsurların birincil olarak hedef alınmasının ilk örneğidir (Misselwitz ve Weizman, 2003: 1).

Endüstri devrimi sonrası kentlerin sınırları askeri olarak değil endüstriyel alanlara göre düzenlenmiştir. Ancak bu durum kentlerin askeri önemini kaybettiği anlamına gelmemektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında kentlerin kontrolü için gösterilen çabalar (Stalingrad savunmasının Hitler'e karşı Sovyet direnişinin sembolü olması; sonraki dönemde İspanya İç Savaşı'nda Madrid'in düşmesi vb.) kentlerin askeri önemini kaybetmediğinin göstergeleridir (Shaw, 2004: 142). İkinci Dünya Savaşı sırasında kentler ilk kez sistematik hava saldırılarına maruz kalmıştır. Hamburg (gomorrah), Berlin ve Dresden bombalamaları (overlord); Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları kentlerin topyekûn imhası ile sonuçlanmış; kentsel yaşam bütünüyle ortadan kalkmıştır. (Coward, 2007: 6, Shaw, 2004). Savaş sonrası kent, kentleşme olguları ve savaşın doğası değişim süreci içerisine girmiştir. (Hewitt, 2009: 367). Gündelik yaşamı destekleyen unsurların ve mekânların stratejik şekilde imhası bu dönemde ön plana çıkmıştır. Kentsel yaşamın kasıtlı imhasına yönelik bu yöntemler İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeye başlamıştır (Graham, 2004a: 167).

Geçmişte topyekûn savaşların merkezi konumunda olan kentler nükleer çağ ile birlikte bu özelliğini yitirmiş ancak stratejik önemini sürdürmüştür (Shaw, 2004: 143). Soğuk savaş sonrası dönemde ise jeopolitik karmaşıklık, neoliberal ekonomik yapılanma ile küresel boyutta kentleşme ve devlet-dışı silahlı aktörlerin yaygınlaşması söz konusudur. Bu durum küresel ve ulusal politikaların kentlerde içe doğru patlamasına (implosion) neden olmuştur (Campbell vd., 2007, Appadurai, 2003: 149; Routledge, 2010: 1165-1166).

Yeni aktörlere ek olarak yeni kentsel şiddet formları gelişmektedir (Graham, 2010a: 13). 20. Yüzyılın son çeyreği bu savaş formlarının kente uygulanmasına tanıklık etmiştir (Harrowell, 2016: 81). Bu süreçte kent karşıtı uygulamalar ve yıkımlar yeni şiddet biçimlerinin temel karakteristiği olmuştur (Shaw, 2004: 144). İsrail'in 1947'den günümüze Filistin'de uyguladığı politikalar, 1980'lerde Beyrut, Panama ve Granada'da kent odaklı çatışmalar, 1990'larda Mogadişu, Kosova, Saraybosna, Vukovar, Grozny, Port-au-prince'de yaşanan yıkımlar, 2008'de Güney Osetya'da meydana gelen çatışmalar yeni kentsel şiddet formlarının örneklerini oluşturmaktadır (Graham, 2011b: 19-20). İdeolojik, siyasi, etnik veya dini gerekçeler ile temellendirilen; yeni kentsel militarizm, dördüncü nesil, düşük yoğunluklu savaş olarak nitelendirilen şiddet formları çatışmaların kentlere yoğunlaşmasına neden olarak kentleri riskli bölgelere dönüştürmektedir (Misselwitz ve Weizman, 2003: 7-9; Karasu, 2008a: 101; Graham, 2011b: 27).

4.1. Bosna Hersek'te Kentkırım

20. yüzyılın son çeyreğinde Sovyetleri Birliği etkisi altındaki Balkanlar ve Doğu Avrupa ülkelerinde etnisite, din vb. öğelere dayalı kültürel tanımlamalar yeniden ortaya çıkmıştır (Karasu, 2008: 51). Bu süreçte yaşanan etnik gerilimler kanlı çatışmalar ile sonuçlanmıştır. Bu çatışmalardan biri 1992-1995 yılları arasında yaklaşık 120.000 insanın hayatına mal olan; 2 milyon insanın göç etmesine neden olan Bosna Savaşı'dır. Bosna Savaşı sırasında yaşananlar kentkırım kavramının ortaya çıkışında etkin rol oynamıştır.

Bosna savaşı geleneksel çatışma modellerinden farklı özellikler içermektedir. Savaş esnasında sivillerin, kentsel çevrenin bizzatı hedef alınması söz konusudur. Bosna'da yaşananlar belirli bir bölgede yaşayan etnik, dini grupların sistematik imhasını içermektedir (Coward, 2008: 154). Saldırıların temel hedefi etnik ve dini olarak ayrılaşmış, homojen topluluklar yaratmaktır. Bu nedenle kentsel mekân bizzatı hedef olmuştur. Bosna'da yapılanları etnik temizlik adı altında değerlendirmek mümkün değildir. İnsanların geçmişleriyle, değerleriyle ve kültürleriyle birlikte imhası hedeflenmiştir (Keser, 2012: 278). 1993'te Mostar köprüsünün varil bombaları ile yıkılış görüntüleri kent dokusunun yıkımının soykırıma benzer nitelikler taşıdığına ilişkin tartışmalara sevk etmiştir. Nitekim geleneksel kentsel yıkım modellerinden farklılığını vurgulamak amacıyla bir grup Bosnalı mimar yıkımı kentkırım olarak nitelendirmiştir (Graham, 2011a: 227, Mostar Architect Association, 1993; Kalsoum, 2015: 5).

Bosna savaşı II. Dünya Savaşı sonrası en büyük göç dalgasına neden olmuştur. Bu süreçte farklı toplumlara yönelik iki temel yöntem kullanılmıştır. İlk olarak işkence ve baskı aracılığı ile bireyler buldukları bölgeden zorunlu olarak uzaklaştırılmıştır. İkinci olarak kentsellik hedef alınmış; gündelik hayatın işleyişinde temel unsur olarak kamusal alanlar, ortak yaşam alanları (pazarlar, meydanlar, parklar, hastaneler vb.), sembolik öneme sahip yapılar (anıtlar, müzeler, kütüphaneler), dini yapılar (camiler başta olmak üzere ibadethaneler); yani kentsellik hedef alınmıştır. Kasaba ve kentler sistematik ve yaygın şiddetin kurbanları olmuştur. Kentsel mekânı hedef alan saldırıların amacı askeri olarak hiçbir öneme sahip olmayan yapılar olmuştur. Burada temel amaç kent dokusunu; yapıyı çevreyi ortadan kaldırarak "öteki olanı" imha etmektir. Çatışmalar esnasında simgesel yapıların birincil hedef olması, halkın gündelik yaşam alanlarının tahribi, kentsel yaşama yönelik baskılar Bosna'da yaşananların kentkırım olduğunun göstergeleridir (Karasu, 2008: 58-59, Adams, 1993: 389).

Çatışmalar Bosna'nın zengin kültürünün kentsel mekân üzerinden yok edilmek istendiğini göstermektedir. Camilerin, kiliselerin, mezarların, Roma döneminden kalma kalıntıların hedeflenmesi; toplumsal hafızayı somutlaştıran kütüphane, müze ve arşivlerin yıkımı saldırıların hedefinin bizzatı kent olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bosna'da kültürel ve dini yapıların imhasının yanı sıra insanların birlikte yaşama arzusunun (coexistence) hedeflenmektedir (Riedlmayer, 2002: 3). Savaş sırasında yaşanan kentsel yıkım etnik temizlik adı altında değerlendirilmek istenmektedir. Ancak etnik temizlik güdüsü sadece kentkırımın sebebi olarak ortaya çıkmıştır. Etnik milliyetçilik bu süreçte heterojenliği ortadan kaldırmayı da hedeflemektedir. Yıkımlar gerçekleşirken kullanılan söylem aracılığıyla politik şiddet meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Söylemler ve etnisite ile güdülenen yıkımların temel hedefi kentsel mekân ve kentsellik düşüncesi olmuştur (Coward, 2008: 155). Bosna'da yıkımların ve koordineli saldırıların kentsel niteliklerin var olma ihtimallerini ortadan kaldırmaya yönelik olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir (Coward, 2007: 8). Savaş esnasında yıkımlar

aracılığı ile hedeflenen bireyleri kimliksiz bırakmak; kültürel ve sosyal bağların ortadan kalkmasını sağlayarak yapay bir gelecek oluşturmaktadır (Keser, 2008: 292).

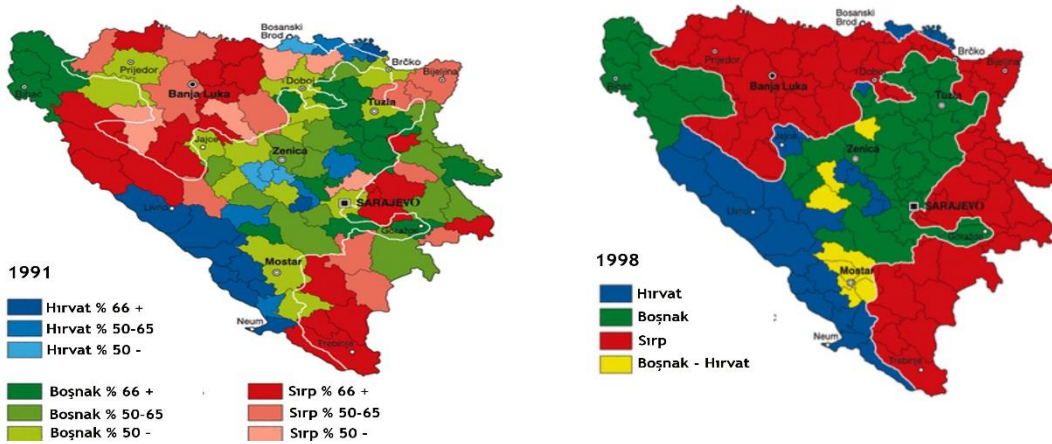
Resim 1: Savaş Sırasında Mostar Köprüsü

Kaynak: deanoworldtravels.wordpress.com

Homojen toplumun ve yapay bir gelecek idealinin hedef olmasının somut örneklerinden biri Mostar köprüsünün yıkımıdır. Osmanlı döneminde yapımında farklı etnik grupların rol aldığı; birlikte yaşamının sembolü olan köprü 427 yıl boyunca savaş ve doğal afetlere karşı ayakta kalmıştır. Etnik grupların birlikte yaşamasının somut hali olan, ‘Saraybosna Miti’ olarak nitelendirilen uyumun sembolü Mostar köprüsü olmuştur. Ancak savaş sırasında köprü Hırvat kuvvetleri tarafından yıkılarak ‘‘Müslüman’’ doğu ile ‘‘Hırvat’’ batı bölgesini ayırmanın aracı haline gelmiştir. Riedlmayer yıkımı hafızanın öldürülmesi (killing the memory) olarak nitelendirmektedir. Etnik olarak Sırp, Hırvat ve Boşnakları; dini açıdan Hristiyan ve Müslümanların birlikteliklerinin sembolü olan köprüünün yıkımı doğrudan kentkırım örneğini oluşturmaktadır (Riedlmayer, 1995, Coward, 2002: 29, Simmons, 2001). Köprüünün yanı sıra Saraybosna Ulusal Kütüphanesinin, Doğu Enstitüsünün bilinçli yıkımı; camilerin imhasında kentsel çevreyi etnik şekilde temizlemeyi amaçlayan bir desenin ortaya çıkması, sembolik yapılara ek olarak kent dokusu ve köylerin hedef olması Bosna’da kentkırım yaşandığının göstergeleridir (Coward, 2002: 30-32). Savaş sırasında kentin bütün olarak sistematik ve yaygın şiddete maruz kalması politik olarak ötekileştirme odaklı bir anlayışı yansıtmaktadır (Coward, 2009: 157). Bosna’da ötekileştirme politikası olarak kentkırım nihai olarak birbirine düşman, ayrı ve bağımsız toplumlar yaratma hedefinin aracıdır. Savaşta geleneksel çatışma yöntemlerinden ayrı olarak farklılıkları ortadan kaldırmayı amaçlayan etnik-ulusalcı bir politika söz konusudur (Kalsoum, 2015: 5). 1992-1995 arasındaki süreçte etnik-ırkçı politikaların bir parçası olarak gerçekleşen koordine olmuş, yaygın ve kasıtlı yıkımı (Coward, 2007: 9) Bogdanovic çeşitliliğin ortadan kaldırılması idealinin somutlaşması olarak nitelemektedir (Simmons, 2001: 626).

Harita :Savaşın öncesi ve sonrasında Bosna’nın Etnik Kompozisyonu

Kaynak: finleybosnia.weebly.com’dan uyarlanmıştır

Bosna'da ötekileştirme politikası olarak kentkırımın nihai hedefine ulaştığını söylemek mümkündür. Haritada görüldüğü üzere savaş önceden var olan de facto parçalanmaları gün yüzüne çıkarmış ve Sırp, Hırvat ve Boşnakların birbirlerinden ayrı yaşadığı; etnik açıdan saf bölgeler ortaya çıkmıştır (Shaw, 2004). Bu durumda tarihi ve kültürel mirasın yıkımı sonrasında yeniden inşa süreçlerinde etnik temelli mekânsal ayrımlaşmaların derinleşmesi kaçınılmaz olmuştur (Torsti, 2004: 145).

4.2.Filistin'de Kentkırım

Filistin devleti topraklarının % 75'ini kaplayan İsrail yetmiş yılı aşkın süredir Filistin'i Ortadoğu jeopolitik haritasından silmektedir. 1948'de başlayan süreç çözümlenememiş ve çatışmaları, kentsel yıkımı beraberinde getirmiştir. Filistin yerleşimlerinde yıkım, kontrol ve inşa süreci durmaksızın devam etmektedir (Abujidi, 2014: 47-66, Weizman, 2008: 173).İsrail'in Filistin üzerinde uyguladığı politikalar askeri saldırılar ile sınırlı değildir. Yavaş ve istikrarlı bir biçimde Filistinlilerin yaşam alanları daraltılmakta; toplum üzerinde baskı ve kontrol her geçen gün artmaktadır (Weizman, 2008: 172).

Filistin'de yaşananlar yıkım, inşa ve kontrol aracılığı ile kentkırımdır. Sorunun başlangıcından günümüze kentsel yıkımlar sistemli ve kasıtlı bir programın parçası olmuştur. Filistin'in kentleşmesi ve Arap nüfusun artmasını İsrail tehdit olarak görmektedir. Bu nedenle 1967'den beri Doğu Kudüs dâhil olmak üzere 12.000'in üzerinde ev kasıtlı olarak yıkılmıştır. Yıkımda temel amaç Filistinlileri temel yaşam alanları olan Batı Şeria'dan uzaklaştırmak ve kalanları küçük alanlara hapsederek kontrol altına almaktır (Graham, 2001a: 227, 2002: 645, Abujidi, 2014: 69). Filistinlilerin günümüzdeki durumu 1967 yılındaki işgalden farklı değildir. İsrail işgal aracılığı ile Filistinlileri birbirinden kopuk alanlarda yaşamaya mecbur bırakmaktadır (B'Tselem, 2016a: 1). Ortadoğu toplumlarının demokratikleşmeye direnç gösterdiğini öne süren İsrail yönetimi yeni nesil barbarlık (Tuastad, 2003: 594) olarak adlandırılan süreçte Filistin toplumunun her fırsatta hedef göstermektedir. İsrail Filistin halkının üzerinde kentkırım aracılığı ile baskı kurmaktadır (Graham, 2011a). Weizman (2008: 172) yaşananları politik şiddet aracılığı ile kentsel mekân ve yapıyı çevrenin zorunlu dönüşümü olarak ifade etmektedir.

Filistin'de yaşam alanlarının kasıtlı olarak yıkıma uğramasının operasyonel, yönetsel ve cezalandırıcı olmak üzere üç temel hedefi vardır. Operasyonel olarak İsrail ordusu hassas ve askeri açıdan stratejik bölgeleri kasıtlı olarak yıkmaktadır. Filistin halkını bölgeden uzaklaştırmak amacıyla yapılan yıkımlar halkın ortak kullanım alanlarında yoğunlaşmaktadır. Yönetsel açıdan İsrail yeni yerleşim yerleri kurulmasını sıkı kurallara bağlamıştır. Bu şekilde Filistin'in kentleşmesi ve yeni yerleşim alanlarının inşası imkânsız hale gelmektedir. Son olarak İsrail dini gerekçeler ile cezalandırma amacı güderek kasıtlı ve sistematik yıkımlar gerçekleştirmektedir. İsrail ayrıca yeniden yapılanma ve inşa süreçlerini devam ettirmektedir. Filistin'de yeni Yahudi yerleşimlerinin; işgal adacılarının kurulması, sadece Yahudilerin kullanabildiği yolların, geçitlerin yapılması, kırsal kesimde Filistin halkını topraklarından ayıracak şekilde zorunlu planlama uygulamaları bu kapsamda değerlendirilmektedir. İsrail geçici işgal iddiası ile elde ettiği bölgelerden Yahudi olmayan unsurları zorunlu olarak tahliye etmekte ve yerleşim yerlerinin dilediği gibi şekillendirmektedir. Bu bağlamda gerçekleşen yıkımlar ve yıkım sonrası süreçler geniş kapsamlı sistematik bir programın (kentkırım) parçasıdır (Graham, 2002: 646, B'Tselem, 2004: 7).

Filistin yerleşimlerine yönelik uygulamaların sonuncusu gözetleme, kontrol noktaları, "Apartheid Duvarı" aracılığı ile kontroldür (Abujidi, 2014: 48). Halkın gündelik yaşantısı yeni teknoloji gözetleme sistemleri ve çok kısa aralıklarla yerleştirilen kontrol noktaları ile sürekli baskı altında tutulmaktadır. İsrail güvenlik duvarı aracılığı ile Filistinlileri göçe zorlamakta; halkı kent hakkına karşı şekilde tecrit etmektedir (Karasu, 2008a: 106).

Filistin'de yaşanan yıkım kentkırım olmasının nedeni bilinçli katliamların yanı sıra kentin ve yerleşim alanlarının altyapısının yıkıma uğratılmasının dini, etnik gerekçelerle sistematik bir program çerçevesinde uygulanmasıdır. Bu bağlamda kentkırımını post-modern etnik temizlik olarak nitelendirmek mümkündür (Graham, 2002: 648). Bireylerin kimliklerini, ortak geçmişlerini ve kozmopolit yaşam tarzlarını hedef alan kentkırımın bu süreçte en belirgin örneği 2000 yılı intifadasından 2 sene sonra gerçekleşen yıkımlardır. Yıkımlarda bizatihi yapıyı çevre çevre hedef alınmıştır. Yıkımın gerçekleştiği aşağıda belirtilen mekânlar kentkırımını doğrular niteliktedir (Abujidi, 2014: 68);

-Güç sembolü olan, geçici başkent olarak kullanılan Ramallah

-Filistin direnişinin simgesi haline gelmiş mekânlar; Jenin, Refah, Balata mülteci kampları

-Filistin halkının kimlik sembolleri, tarihsel ve dini öneme sahip mekânlar; Tarihi Nablus kenti, Beyt-ül Ahim

-Filistinlerin toprakları üzerindeki haklarının sembolü olan mekânlar; ,Batı Şeria, Gazze

Resim 2: Filistin Apartheid Duvarı

Kaynak: america.aljazeera.com

Yıkımlar sadece kentsel mekân ile sınırlı kalmamaktadır. İsrail kırsal kesimde 2000 hektar alanı askeri özel bölge ilan edip işgal etmiştir. Bu bölgelerde Filistinlilerin topraklarına ulaşmasını engelleyecek şekilde bariyerler konmuş ve girilmesi yasak bölgeler ilan edilmiştir (B'Tselem, 2016b). Bu durumu kentkırım aracılığı ile mekânsal yapılandırma olarak nitelendirmek mümkündür. Kentsel mekânın birincil hedef olarak yıkıma uğratılmasının amacı toplumsal hafızayı ortadan kaldırmak ve sürekli kontrolün sağlanacağı homojen bölgeler yaratmaktır. Bu süreçte öteki olana yaşam hakkı tanınmamakta ve baskı kentsel mekânda yıkım, inşa ve kontrol ile gerçekleşmektedir. İsrail kontrolünde gerçekleşen yaygın ve sistematik şiddet içerisinde sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel yapının şekillendiği kentsel alan bizatihi hedef olmaktadır (Graham, 2008b: 194, 2011b: 226).

İsrail'in uyguladığı kentkırım yıkım ve yeniden inşa süreçleri ile bölgenin kimliğini değiştirmiştir. Kimliksel dönüşümü, homojenleşmeyi yerleşim alanlarında açık ve net biçimde gözlemlemek mümkündür (Abujidi, 2014: 80). Yıkımlar yerleşim alanları üzerinde yeni bir desen oluşturmaktadır (Weizman, 2008: 177). Bu durum kentkırımın Bosna örneğinde görüldüğü gibi homojenleşmeyi sağladığı, kentselliği yok etmeye devam ettiğini göstermektedir.

İsrail'in 2002 yılı ve sonrasında uyguladığı politikalar kentkırım açısından yeni bir aşamanın ifadesidir. 2002'de Ariel Şaron öncülüğünde gerçekleşen buldozerli yıkımlar kentkırımın yeni bir modeli olmuştur. Yıkım kentsel yapıları ortadan kaldırmayı, sivil hayatı sürdürülemez kılmayı hedeflemektedir (Graham, 2002: 642). Bu süreçte kentkırımın temel enstrümanı olan buldozerler diğer askeri araçlar kadar önemli görülmektedir. Salmon (2006: 32) tarihte hiçbir dönemde zararsız bir buldozerin şiddet aracı olarak kullanıldığını görülmediğini ifade etmektedir.

İsrail Savunma Güçleri (IDF) tarafından buldozer ile kentin fiziki yapısının kasıtlı yıkımı bölgenin jeopolitik olarak yeniden yapılandırılmasının aracı olmuştur. 2002 yılında başlatılan Savunma Kalkanı Harekâtı (Operation Defensive Shield-Homat Magen) kapsamında Nablus, Hivron, Ramallah'ta kentlerin fiziki altyapısı, kamu binaları yaygın şiddetin hedefi olmuştur. (Graham, 2011a: 226). Bu süreçte Jenin kampında post-modern kentsel savaşın (yeni şiddet formlarının) örnekleri uygulanmıştır. İsrail Jenin çatışmasını buldozerler ile kazanmıştır. Çatışmanın son günlerinde kampın merkezi ve 350 bina yıkılmış; yaklaşık 4000 kişi evsiz kalmıştır. İsrail bu aşamada kentsel savaşın çıkmazlarını buldozerli kentkırım ile aşmıştır. Jenin'de yaşananlar topyekûn yıkımda ziyade tasarlanmış bir düşünceyi yansıtmaktadır. Askerlerin evlere kapıdan değil duvarlardan ilerleyerek girmesi, buldozer ile kentlerde yeni koridorların açılması kentkırımın temel özellikleridir (Misselwitz ve Weizman, 2003: 5-6).

Buldozerli yıkım İsrail güvenlik doktrini çerçevesinde müzakare etmeye gerek kalmaksızın kötülen, hedef gösterilen kentsel mekânda Filistin halkını bireysel ve kolektif biçimde cezalandırma aracına dönüşmüştür (Weizman, 2008, Graham, 2011a: 238). Buldozerli kentkırım kentleşme sürecinin, öteki olanın inkârının ve uzun dönemli demografik değişim hedeflerinin bir parçası olmuştur. Bu süreçte Batı Şeria kentkırımın büyük bir laboratuvarı haline gelmiştir. (Goonewardena ve Kipfer, 2006: 26-27, Graham, 2008b: 210, Weizmann, 2007: 185-188). 2002 yılında meydana gelen olayları Filistinli bir kadın şu şekilde dile getirmiştir (Salmon, 2006: 35);

-Düşününün bir, oturma odanızda o çok iyi bildiğiniz mekânda, akşam yemeklerinden sonra ailecek televizyon izlediğiniz odada oturuyorsunuz... Ve birdenbire duvar korkunç bir gürültüyle yok oluyor, oda toz ve molozla doluyor ve duvarın içinden ardı ardında askerler beliriyor, emirler yağdırmaya başlıyorlar. Sizin için mi

geldiler, evinizi ele geçirmeye mi, yoksa eviniz sadece rotaları üzerindeydi de hedefleri başka bir yer midir, hiçbir fikriniz yok...

Gazze havaalanı, Filistin'in sesi radyo binası, Beytülahim'de bulunan otel ve adli tıp binası, Ramallah'ta merkezi istatistik bürosu gibi askeri öneme sahip olmayan binaların yıkımı; temel ihtiyaç maddelerine erişimin kesilmesi, kentlerin çatışma bölgesi ilan ederek sürekli kontrol politikası uygulanması kentkırımın temel unsurlarıdır (Karasu, 2008a: 105; Salmon, 2006: 33). Yıkımlar kentkırımın Filistin direnişine karşı baskı ve kontrol aracı olarak kullanıldığının göstergesidir (Abujidi, 2014: 199-200). Bu süreçte Gazze şeridi Yahudi olmayan nüfusa karşı en az sorumlulukla en fazla kontrolün sağlandığı bölge olmuştur. Şerit İsrail'in işgal etmeksizin kentsel kontrolü sağladığı bir tür kentsel laboratuvar halini almaktadır (Li, 2006: 38-39).

2006'da Hamas'ın seçilmesinden günümüze İsrail'in oluşturduğu kentsel koridorda 1,5 milyon insan zorlu şartlar altında yaşamaya mecbur bırakılmaktadır (Graham, 2011b: 24). 2007 yılında başlayan Gazze ablukası zor durumda olan kentsel altyapı 2009, 2012 ve 2014 yapılan operasyonlarda çökme eşiğine gelmiştir. Birleşmiş Millet Ticaret ve Kalkınma Konferansı 2020 yılına kadar Filistin yerleşimlerinin yaşanmaz alanlar olabileceğini ifade etmektedir. Tarih boyunca yaptırımların geçici güvenli düzenlemeleri olduğunu ifade eden İsrail giderek artan oranda kalıcı yerleşimler elde etmektedir (B'Tselem, 2016a: 2-7). İsrail'in koyduğu de facto sınırlar, özel güvenlik bölgeleri işgalin görünmez duvarlarıdır (B'Tselem, 2016b).

SONUÇ

Savaş ve çatışmaların temel mekânı olan kentlerde 20. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkan yeni kentsel şiddet formlarında kentsel yıkım yeni savaş modellerinin aracı olmuş ve kentsel mekân temel hedef haline gelmiştir. Yeni savaş doktrininin en önemli aracı kentkırımdır. Kentkırım bu süreçte etnik, ideolojik, dini güdülerle kentin birincil hedef olduğu saldırıları ifade etmektedir. Kentkırım aracılığı ile coğrafi bir mekân olmanın ötesinde sosyal, ekonomik ve kültürel bir olgu olan kent katledilmektedir. Kavram bireylerin kentsel harmoniyi, farklılıkların birlikteliğini, kendine özgü bir toplumsallık biçimi olan kentselliği fiziki mekân üzerinden hedef alan saldırıları nitelendirmektedir. Bu noktada askeri gereklilik veya ikincil zarar yaklaşımlarından farklı olarak sistematik ve bilinçli bir program çerçevesinde gerçekleşen yıkımlar söz konusudur. Kentkırım üç farklı yaklaşım içerisinde incelenmektedir. İlk yaklaşımda geleneksel kent dokusunu ortadan kaldıran planlama projeleri kente karşı şiddet olarak kentkırım olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre modernleşme süreçlerinde gerçekleşen yıkımlarda kentin iç dinamikleri hedeflenmektedir. Benzer biçimde küreselleşme sürecinde kültürel kimlikleri yok eden kentsel yıkımlar da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ancak kentsel planlama ve yenilenme süreçlerini kente karşı suç olarak değerlendirmek doğru olacaktır. İkinci yaklaşıma göre ise kentkırım heterojen toplumsal yapıyı hedeflemektedir. Kent bizatihi hedef olarak yıkılmakta, tarihi, sosyal, toplumsal kimlikler imha edilmekte ve homojen yapılar oluşturmak hedeflenmektedir. Ötekileştirme politikası olarak nitelendirilen bu yaklaşımda yapıli çevrenin sistematik bir program aracılığı ile imhası söz konusudur. Son yaklaşım ise terörle mücadele olarak kentkırımdır. 11 Eylül sonrası teröre karşı savaş (War on Terror) adı altında başta Filistin olmak üzere farklı bölgelerde gerçekleşen kentsel yıkımlar bu kapsamda değerlendirilmektedir. Yaklaşım ayrıca kentsel dokunun imhasının yanında kontrol ve inşa sürecini ifade etmektedir.

Kentkırım soykırım ile ilişkisi incelendiğinde etnik, dini, ideolojik kin unsurunun varlığının her iki kavram için ortak olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak hedef alınan nesnelere farklılığı söz konusudur. Soykırımda etnik/ulusal bir toplum hedef iken, kentkırımda kentin fiziki yapısı, kentsellik ve birliktelikler temel hedefdir. Nitekim tarihsel süreç içerisinde örnekler incelendiğinde kavramların farklılığı gözlenmektedir. Bosna ve Filistin örneklerinde kentin birincil hedef olduğu yıkımların varlığı söz konusudur. Bosna'da belirli bir grubun sistematik bir biçimde imhasının hedeflenmesi yaşananların soykırım ile ilişkilendirilmesini mümkün kılmaktadır. Ancak buna ek olarak yapıli çevrenin doğrudan yıkıma uğratılması ve yıkımların ardından ortaya çıkan yeni yapı ötekileştirme politikası olarak kentkırımını doğrular niteliktedir. Filistin açısından ise bilinçli, sistematik kentsel yıkımının yanı sıra yeniden inşa ve kentsel kontrolün varlığı yıkımların temel hedefinin kentsel yaşam olduğunu göstermektedir. Yıkımlar toplumsal hafızayı yapıli çevre aracılığı ile imha etmenin açık örnekleridir. Kente ait olma duygusunun ortadan kalktığı bu süreçte Filistinliler ve Bosnalıların kent üzerinde hak iddia etme imkânını ortadan kaldırmıştır. Kentkırım ayrıca bireyin kentte temel hizmetlere erişimini kısıtlayarak, refah düzeyini düşürerek kentsel yaşam kalitesini doğrudan etkilemektedir.

Medeniyetlerin tanığı olan kente yönelik yıkımlar toplumların yüzyıllar boyunca bir arada yaşayarak oluşturduğu kültürel mirası tahrip etmektedir. Kentkırım sürecinde bireylerin gündelik yaşamlarının bir parçası olarak yapıli çevre tahrip edilmesinin yanı sıra tarihi ve kültürel öneme sahip yapılar (cami, kilise gibi dini

yapılar; anıtlar, müzeler, kütüphaneler) hedef olmaktadır. Tarih, din, dil gibi toplumu bir arada tutan değerleri simgeleyen yapıların birincil hedef olarak yıkımı zaman içerisinde toplumsal hafızayı ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.

Kentkırımın örnekleri ve mevcut teorik altyapısı incelendiğinde olgunun temel niteliklerini, kentte yapı çevrenin birincil hedef olması; yaygın ve sistematik bir şiddetin uygulanması; yıkımların bilinçli ve planlı olması; yıkım sonrası mekânsal yapılandırma ile kontrolün hedeflenmesi olarak ifade etmek mümkündür. Kentkırım tıpkı soykırım gibi bir insanlık suçudur. Kavramın diğer yıkım türlerinden ayrı olarak değerlendirilebilmesi mevcut teorik altyapısının geliştirilmesi ile mümkündür. Sonraki aşamada yapılması gereken ise teoriden hareketle hukuki altyapının oluşturulmasıdır. Savaş ve çatışmalar sırasında meydana gelen kasıtlı kentsel yıkımın, sonrasında inşa-kontrol sürecinin kentkırım olarak değerlendirilmesi yaptırımların uygulanması ve yıkım sonrası mekânsal yapılanma süreçleri açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abujidi, Nurhan, (2014). Urbicide in Palestine spaces of oppression and resilience (Vol. 64). New York: Routledge
- Adams, Nicholas, (1993) "Architecture as the Target", *Journal of Society of Architectural Historians* 52, s. 389-390
- Appadurai, Arjun, (2003). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of globalization* (Sixth Edition). USA: University of Minnesota Press.
- B'Tselem (2004). *Through No Fault of Their Own: Israel's Punitive House Demolitions in the al-Aqsa Intifada* http://www.btselem.org/publications/summaries/200411_punitive_house_demolitions, Son Erişim Tarihi: 09.12.2017.
- B'Tselem (2016a). *Reality Check: Almost Fifty Years of Occupation*. https://www.btselem.org/download/201606_reality_check_eng.pdf, Son Erişim Tarihi: 12.12.2017.
- B'Tselem (2016b). *Expel and Exploit The Israeli Practice of Taking over Rural Palestinian Land*, http://www.btselem.org/download/201612_expel_and_exploit_eng.pdf, Son Erişim Tarihi: 14.12.2017.
- Batuman, Bülent, (2002) "Kentkrım: Savaş, Kent ve Mimarlık", *Mimarlar Odası Ankara şubesi Bülteni*, 43, s. 22-24
- Berman, Marshall, (1987). *Among the Ruins*. *New Internationalist*, <https://newint.org/features/1987/12/05/among/> Son Erişim Tarihi: 22.12.2017
- Berman, Marshall, (1996) "Falling Towers City Life After Urbicide", *Geography and Identity*, s. 172-192
- Bevan, Robert, (2006). *The Destruction of memory: Architecture in War*. London: Reaktion Books
- Bogdanovic, Bogdan, (1995). *The City and Death*. (Editör: Joanna Labon). *Balkan Blues, Writing Out of Yugoslavia*. USA: Northwestern University Press, 37-74
- Bogdanovic, Bogdan, (1993). *The Murder of City*. <http://www.nybooks.com/articles/1993/05/27/murder-of-the-city/> Son Erişim Tarihi: 16.12.2017.
- Bumin, Kürřat, (2013) *Demokrasi Arayışında Kent*, 2. bs., *Çizgi Kitabevi*, Konya
- Campbell, David, Graham, Stephen, Monk, Daniel B, (2007) "Introduction to Urbicide: The Killing of Cities?", *Theory & Event*, 10(2)
- Coward, Martin, (2002) "Community as Heterogenous Ensemble: Mostar and Multiculturalism", *Alternatives*, 27(1), s. 29-66
- Coward, Martin, (2007) "Urbicide Reconsidered", *Theory & Event*, 10(2)
- Coward, Martin, (2008) "Urbicide in Bosnia" (Editör: Stephen Graham). *Cities, war and terrorism: towards an urban geopolitics*, UK: Blackwell Publishing, s.154-171
- Fregonese, Sara, (2009) "The Urbicide of Beirut? Geopolitics and the built environment in Lebanese civil war (1975-1976)", *Political Geography*, 28(5), s. 309-318
- Goonewardena, Kanishka, Kipfer, Stefan, (2006) "Postcolonial Urbicide: New Imperialism, Global Cities and The Damned of Earth", *New Formations*, 59, s. 23-34
- Goonewardena, Kanishka, Kipfer, Stefan (2007) "Colonization and the New Imperialism: On the Meaning of Urbicide Today", *Theory&Event*, 10(2)
- Graham, Stephen (2002). *Bulldozers and bombs: the latest Palestinian-Israeli conflict as asymmetric urbicide*. *Antipode*, 34(4), s. 642-649
- Graham, Stephen, (2004a). *Postmortem City: Towards an Urban Geopolitics*. *City*, 8(2), s. 165-196
- Graham, Stephen, (2004b) *Cities, war and terrorism: towards an urban geopolitics*. UK: Blackwell Publishing
- Graham, Stephen, (2005) "Remembering Fallujah; demonising place, constructing atrocity", *Environment and Planning D: Society and Space*, 23, s. 1-10
- Graham, Stephen, (2011a). *Lessons in Urbicide* (Editör: Stephen Graham). *Cities Under Siege: New Military Urbanism*. London Verso, s. 226-262
- Graham, Stephen, (2011b). *Cities Under Siege: The New Military Urbanism*. London Verso Books
- Harrowel, Elly, (2016) "Looking for the future in the rubble of Palmyra: Destruction, reconstruction and identity", *Geoforum*, 69,s. 81-83
- Herscher, Andrew, (2007) "Urbicide, urbanism and urban destruction in Kosovo", *Theory and Event* 10(2)
- Hewitt, Kenneth, (2009). *Proving grounds of urbicide: Civil and urban perspectives on the bombing of capital cities*. http://scholars.wlu.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=geog_faculty, Son Erişim Tarihi: 30.12.2017.
- <http://finleybosnia.weebly.com/population-and-settlement.html> Son Erişim Tarihi: 12.01.2018
- http://america.aljazeera.com/content/ajam/articles/2013/11/5/israel-says-controversialseparationwallwillbepalestineborder/jcr:content/mainpar/adaptiveimage/src.adapt.960.high.Israel_w_all_110513.1383693901933.jpg Son Eriřimi Tarihi: 25.12.2017
- <https://deanoworldtravels.files.wordpress.com/2015/10/mostar-bridge-damaged-bosnian-war.jpg> Son Eriřimi Tarihi: 30.12.2017
- Kalsoum, Rim (2015). *Looking closely at war torn cities, what were the methods of urban fabric annihilation during the time of warfare and how have these cities responded to the assault (Urbicide) in terms of cultural heritage protection?* https://www.academia.edu/8854535/Looking_closely_at_war_torn_cities_what_were_the_methods_of_urban_fa

- bric_annihilation_during_the_time_of_warfare_and_how_have_these_cities_responded_to_the_assault_Urbicide_in_terms_of_cultural_heritage_protection Son Erişim Tarihi: 26.12. 2017
- Karasu, Mithat Arman, (2008a) “Küresel Bariş̇a Karşı Yeni Bir Tehdit: Kentkırım (Filistin Örneği)”, 5. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı Ekim 24-26 2008, Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Yayınları, s. 101-109
- Karasu, Mithat Arman, (2008b) “Bir Kentin Ölümü: Kentkırım (Bosna Hersek Örneği)”, Çağdaş Yerel Yönetimler, 17(3), s. 51-64
- Keleş, Ruşen, (2012). Kentleşme Politikası, 12. bs., İmge Kitabevi, Ankara
- Keser, Ulvi, (2012) “Manevi Miras Katliamı, Bosna Hersek’te Kentkırım”, Motif Akademi Halkbilim Dergisi 2 (Balkan Özel Sayısı-II), s. 274-298
- Li, Darrly, (2006) “The Gaza Strip as Laboratory: Notes in the Wake of Disengagement”, Journal of Palestine Studies 35(2), s. 38-55
- Mendieta, Eduardo, (2007) “The Literature of Urbicide: Friedrich, Nossack, Sebald and Vonnegut”, Theory and Event 10(2)
- Misselwitz, Phillip, Weizman, Eyal (2003) Military Operations as Urban Planning <http://www.metamute.org/editorial/articles/military-operations-urban-planning>, Son Erişim Tarihi: 14.12.2017.
- Mostar Architects Association (1993) “Mostar 92-Urbicide”, Spazio e Societa 16(62), s. 8-25
- Mumford, Lewis, Tarih Boyunca Kent Kökenleri Geçirdiđi Dönüşümler ve Geleceđi, Çev. Gürol Koca-Tamer Tosun, (2007) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ramadan, Adam, (2009) “Destroying Nahr-el Bared: Sovereignty and urbicide in the space of exception”, Political Geography, 28, s. 153-163
- Riedlmayer, Andras J., (1995) “Killing Memory: The Targeting of Bosnia’s Cultural” heritage” Testimony presented at a hearing of the commission on Security and Cooperation in Europe. Washington: US Government Printing Office
- Riedlmayer, Andras J., (2002) “Destruction of Cultural Heritage in Bosnia Herzegovina 1992-1996: A post-war Survey of Selected Municipalities”, Bosnia Herzegovina Cultural Heritage Report, Cambridge Publication
- Routledge, Paul, (2010) “Cities, Justice and Conflict”, Urban Studies, 47(6), s. 1165-1177
- Salmon, Christian, (2006) “Filistin’e Uzaktan ve Yakından Bakmak Buldozer Savaşı”, (Çeviren: Oktay Etiman), Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni, 43, s. 32-37.
- Shaw, Martin, (2004) New wars of the city: “urbicide” and “genocide”. (Editör: Stephen Graham). Cities Under Siege: New Military Urbanism. London: Verso Books, s. 141-154
- Simmmons, Cynthia, (2001) “Urbicide and the myth of Sarajevo” Partisan Review, 68(4), s. 624-630 ,
- Torsti, Pılvı, (2004) “History Culture and Banal Nationalism in post-war Bosnia”, Southeast European Politics, 5(2), s. 142-157
- Tuastad, Dag, (2003) “Neo-orientalism and new barbarism thesis; aspects of symbolic violence in the Middle East conflict (s)”, Third World Quarterly, 24(4), s. 591-59
- Uluslararası Ceza Mahkemesi (1998). Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf02/belge_cezadivani_b1.pdf, Son Erişim Tarihi: 30.03.2017.
- United Nations (1948). Convention on Prevention and Punishment of the Crime of Genocide <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%2078/volume-78-i-1021-english.pdf>, Son Erişim Tarihi: 30.12.2017.
- Watson, Iam, (2013) “(Re) Constructing a World City: Urbicide in Global Korea”, Globalizations, 10(2), s. 309-325
- Weizman, Eyal, (2007) Hollow Land Israel’s Architecture of Occupation. London: Verso Books
- Weizmann, Eyal, (2008) Strategic Points, Flexible Lines, Tense Surfaces and Political Volumes: Ariel Sharon and the Geometry of Occupation. (Editör: Stephen Graham). Cities war and terrorism: towards an urban geopolitics. John Wiley & Sons, s.172-192
- Zaprianov, Dobromir, (2012) Is the destruction of Urban Structures a Form of Violence. <http://www.e-ir.info/2012/06/15/is-the-destruction-of-urban-structures-a-form-of-violence/>, Son Erişim Tarihi: 10.12.2017.